

Amaya...

Nere mutiko denborako gramatika ikastaldietan beti ikusi izan det nobela ixtorikoen artean Navarro Villoslada'ren "Amaya".

Neuk enuen iñoiz irakurri, ta neretzat eta nere ingurukoentzat ongi zegoen gure irakasleak jartzen zuten tokian.

Baña alako batean iritxi zan nere eskuetara, erkatu nuen "El Ducado de Vasconia"-rekin eta ezitzaidan iruditu ain ziuorra "Amaya"-ren ixtoria. Garbiago esateko, "Amayak" etzuen batere ixtoririk, zirkin batzuk ezik, eta toki askotan ixtoriarekin muturrez jotzen zuen.

Norbaitzakin izketan, esan didate olako gauzarik iñori ez aitatutzeko, orrenbestek esaten dutenean batedonbat egongo dala zer esaten duan dakiana-ta.

Etzait iruditu aolku ona. Argia egitea ona dala ta lanari ekin diot. Zor edo lor, nobelak ez du ezer galtzen orregatik; eta geuk baiño len, atzerriarren batek erbia arrapatzen ba'digu lotsagarritzko izango litzake etxe-koentzat.

... Nobela ixtoriko?

Lenbizi: Zer da nobela ixtorikoa?

Nobela batek ixtoriko izateko notin eta agintza nagusienak egizkoak izan bear ditu, eta egillearenak bigarren mallako notin eta egintzak bakarrik (1).

Orain, zein da "Amaya"-ren barreneko mamia?

Abarzuza eta Amezkoa'etako jaun Garzia'k Iruña godoeri kentzen die ta errege egiten da —edo dute—, guretzat berdin.

Nor da Garzia? Konpara dezagun "Amaya" ta "El Ducado de Vasconia"ko Garzia.

(1) PADRE AMALIO, *Literatura Preceptiva*
Vitoria, Ediciones El Carmen, 1952, p. 261.

Novela histórica.—Es la que toma los hechos y los personajes de la historia, mezclándolos con otros secundarios que son invención del autor.

AMAYA'koa

711'an ogei urteko mutil gaztea.

Bere beso ta ezpataz godoena zan Iruña artzen du.

Eta Garzia Ximenez Naparruko lenbiziko erregea egiten da.

Dena 711'an.

Garzia Ximenez'en galerazpenik izan ezean ere, Naparruko Jaunak 711'an Iruña artu bearrik ba ote zuan ere argitu bearrean legoke, baiña utzi dezagun geroagorako.

Ikusi degu "Amaya"-ren barrenbarrenak beintzat ez duala batere ixtoririk: Alde bateko ta besteko Garzia'k ez dira bat. Izatean gizaldi osoaren ezberdina dute. Ez dira toki batekoak. Ez da era berdina Iruñako jabetzara irixtea ere.

Billatu dezagun ixtoririk nobela zabalean. Oraindik esan bear det ez naizela sartutzen atzerritarren kontuetan, niri euskal ixtoriak bakarrik dit ajola.

Len esan dedan bezela gizaldi osoaren ezberdinean gabiltz. Baiña kendu dezagun akatz ori. Eta orrela: Zer du ixtoririk "Amaya"k?

Onelaxe da nobela: (2)

1.—Usua zan Aitorren etxeko nagusia. Beregan iragango zan Aitorren iragarki ura: "Aitorren etxea mutillik gabe geratzen danean len-

(2) Sail dena numeroekin zatituko degu, gero numero bakoitza aztertutzeko.

EL DUKADO DE VASCON'koa

824'an zan.

Euskaldunak Orreagako irugarrenen guda irabazi zuten.

Konde, jaun eta buruzagi denak alkartutzen dira, ta Iruñako Eneko Arista euskaldunen lenbiziko errege egin.

biziko alaba erregina izango da".

Usua zan alabarik nagusia ta etzuan anairik...

Baiña kristau izateko gogo sartzu zitzaion eta etxetik igesi egin bear izan zuan bere aizpa Amagoiya'ren beldurrez.

Alan bearrez, Gorbea inguruan zijoala godo gudaburu batekin topatu zan eta Victoriaco'ra eraman zuan godoak.

Victoriaco'n kristautu zan. Eta godo gudaburu orrekin, Ranimiro bere izenez, eskondu zan.

Victoriaco'tik Iruñara kanbiatu bear izan zuten.

Iruña'n, Ranimirok Gofñ'ra joan bear bat izan zuan pake konturen batzuk euskaldunekin zuzentzeko. Eta bitartean, juditar neskame batek Usua atzipetu zuan ta Iruña'tik atera. Andik Aitormendira eramatea Amagoiya'ren senarrak, Basurdek, egin zuan, au ere juditarra.

Amagoiya ta Basurdek Aitorren eskutukia atera nai izan zioten, baiña geroago ikusten degunez etzuten gauza garbirik atera... Ez-

kutuki ori, urre ta pitxi pillo ika-ragarria. Eta orren tokia mayo-razkoak bakarrik zekian. Lenbiko erregiñarentzat zegoan dena gordeta.

Ranimiro, Goñitik itzuli ta emaztea ostu ziotela konturatu zanean, atera zan euskal mendietara ta ez bear mordo batzuk egin zituan. Ola zebillela Petronilakin topo egiten du ta arek agintzen dio laster jakin eraziko diola nun dan Usua.

Laster jakiten du Ranimirok nola Usua Aitormendin, orma-barruan, dagon.

Ranimirok agintzen die, Usua ta Petronilari, ura askatutzeagatik ez duala euskal odol tanta bat ixuriko.

Illargi beteko gau baten Ranimiro irixten da Aitormendira ta arkitzen du Usua ilda, alboan neskatxo jaio berriarekin.

Ranimiroren gudariak etxean nasteen dabitzala Basurdek etxeari su ematen dio. Ranimirok Juxtu-juxtuan du aztirik alabatxoarekin kanpora ateratzeko. Basurde, igesi dijoala, azkon batek atzetik jo ta iltzen du. Ta Ranimiro egun artatik Aitormendiren erreztalle izango da erriaren aoan.

2.—Ogeiren bat urte igaro dira. 711'garren urtea da.

Ranimiro, bere alabarekin, Cantabria'ko gaztelutik Iruñara dijoa.

3.—Las dos Hermanas'etan Garziak arrapatzen ditu ta Goñira eramán.

Gorin Garzia, Ranimiro ta Ama-

ya adixkide egiten dira.

4.—Egun aietan Toledo'ko errege Rodrigo euskaldunen aurka zetorren.

5.—Baña bat batean Iruña asal dutzen zaio juditarrak buru dirala, ta uria artu ta zeozer geiago egin bitartean mahomatarrak Betican' dituala jakiten du. Utzi dena bertan bera ta ara dijoa.

6.—Garziak askatasunean uzten ditu Ranimiro ta Amaya.

7.—Urrengo egunean-edo Andeka, Bizkaiko jauna ta Garzia Beticara dijoazte, moroen aurka.

An il zan Andeka, ta bere jaun-tzan Eudon I'ak, bere semeak, jarraitzen dio. Bizirik geratu ziran euskaldunen artean Garzia izan zan bat. Rodrigo gudan iltzean Teodomiro egiten da errege. Eta Teodomirok Garzia Vasconia'ko duke egiten du. Garziak ezdu aztirik galtzen bidean. Ta laster da Iruñan.

8.—Baña aldi batean, Eudon da Vasconia'ko duke, Rodrigok egíña. Eudon, bera, Aitormendi aldean da, Garzia Iruña'ra irixtean, baña bere ordezkariak burruka larria egin dio Garzia'ri uri barruan.

9.—Orduantxe asten da Iruña artzea, ipar aldeko atetik asita. Denbora gutxi bear du Garzia'k Iruña artzeko.

10.—Berak, Garziak, Goñiko Teodosio nai du erregetzat. Baña Teodosiok bere aita ta ama iltzen ditu ta Aralarrera joan bear du penitentzi egitera.

11.—Orrela Garzia Amaya'rekin, Usuaren alabarekin eskongai, Naparruko lenbiziko errege egiten da (3).

12.—Oraindik ez da 712 baño geiagorik.

13.—Laister agertzen dira arabitarrek Ebro aldean ta Garziak nainko du borroka aldi bat mahomatarrek Ebroz bera uzteko (4).

Aztertu dezagun:

Uste det 1 ta 2, argi-argi, nobela utsa dala danentzat.

3.—ere eztabalda asko gabe eman-go didate nobelatzat.

4.—Zati au, ixtori utsa da, baiña ez da nobela guztia ixtoriko dala esateko beste.

5.—Emen ba-dago zer esanik:

Amaya'rentzat Rodrigo Toledo-tik atera zanean Iruña berea zan. Ikusi: ...“se decretó la guerra y tropas y más tropas, y municiones y bastimentos fueron llegando a... , Ologitum y Pamplona” (5).

Beste aldera **El Ducado de Vasconia'rentzat** Iruña euskaldunena zan: “Rodrigo deseaba hacerse con Pamplona, e ignorante de todo lo que pasaba en su casa, se fue con todos sus ejércitos a poner sitio a nuestra ciudad” (6).

Azken itzak “nuestra ciudad” dira, ta ez judioena.

6.—Ez degu zer esanik. Lengo nobela saillari aria ateratzea besterik ez.

7.—Libro II'tik asita egilleak ar-dura aundi bat erakusten du: Godoak eta euskaldunak, mahomatarren aurka, alkartuta ikusi nai ditu. Ez ote da, Villoslada karlista amorratua izanik, bere tesisa nobelaren bidez indartu naia? Antzifiatik euskaldunak eta espafitarrak adixkide izan zirala, orregatik dantozako errege bat don Karlos, baiña euskaldunak euren askatasuna galdu gabe, fueroak...

Garzia lurralde aietara joan zala egilleak ere ez du ekartzen ixtoriko bezela, baiña bai Andeka joan zala.

Emen korapillo beltz bat degu. “Amaya” ta “El Ducado de Vasconia” bakoitza bide batetik dioa.

Nor zan Andeka? “Amaya”k dienez Bizkaiko jauna. “El Ducado de Vasconia”n agertu ere ez da egi ten izen ori.

Pentsa dezagun Andeka Lupo I zala. Eta oraindik ere ez legoke dena garbi.

“Amaya”k esaten du Andeka Guadalete'n il zala. Ta bere erioztzan Eudon I'k artu zuala Bizkaiko jauntza (7). Baiña Guadalete 711'an izan zan eta Eudon I'ak 710'an asi zuan bere agintza (8).

(3) NAVARRO VILLOSLADA, F., *Amaya*. Madrid, 1879, T. III, p. 473.

(4) *Ibidem* T. III, p. 472.

(5) *Ibidem* T. I, p. 6.

(6) ESTORNES LASA, B., *El Ducado de Vasconia*. Zarauz, Icharopena, 1959, p. 56.

(7) NAVARRO VILLOSLADA, F., *Amaya*. Madrid, 1879, T. II, p. 272.

(8) ESTORNES LASA, B., *El Ducado de Vasconia*. Zarauz, Icharopena, 1959, p. 60.

8.—Au ere dana nastean. Rodrigok Eudon Iruña'ra bialdu zuan ta len ikusi degu Iruña etzala be-rea. Gaiñera, Eudon onek ez du euskal arnasarik ere, juditar rabi-no baten seme baitzan.

Eta ezin diteke Eudon aundia- rekin bat egin. Eudon onen aginta- ritza egun bikoa izan zan, eta ezer- tan etzuan agindu. Eudon aundia- ren denboran, ordea, Viskonia-Aqui- tania'ko konderrria bere aintza ga- lurrenera iritxi zan.

9.—Etzegon zertan arturik.

10.—“El Ducado de Vasconia”k Teodosioren bizitza titulo onetxekin dakar: “Aralar: Leyenda de Teo- dosio de Gofñi” (9).

11.—Aitorren senide guztien bi- zitzak nobela utsez artzen ditut.

“El Ducado de Vasconia”n Ene- ko Aristak ez du Amayarekin ez- kondu bearrik errege izateko; Eus- kalerriko jaun guztien obediencia naiko du errege izatera irixteko (10).

12.—Eta “El Ducado de Vasco- nia”n 823'an gutxienez.

13.—“Amayak” Ebron bertan uz- ten ditu mahomatarrok. An bo- rrokatxo bat egin eta arabitarrok bê aldean geldituko dira bein beti- ko.

“El Ducado de Vasconia”n ordea, gorriak eta beltzak ikusi zituzten euskaldunak.

Iruña galtzen degu. Mahomata- rrak Pirineos'ak igarotzen dituzte

ta Prantzi'ko Tolosa'n jokatu bear izan genuen gogor 350.000 arabitar etzinda uzteko (11).

Esan degun guztiarekin uste det eman genezaiokela “Amaya”ri epai zuzen bat.

TXAPELTZAT

(Aginpidea)

“El Ducado de Vasconia”k dio- nez dukeak erregeak beste agintza zuten, bai zergak batzeko, bai gu- darozteak osatzeko, ta bai beste edozer gauzatarako (12).

“Amaya”k ordea, esaten du aldi artako aginpidea Aitormendi'koak zutela, ta iñolaz ere aginpide ori izenez bakarrik:

“La casa de Aitor ejercía una cierta soberanía en todas las siete tribus, sin distinción de cristianos ni gentiles” (13).

Eta gudarako:

“Mañana se levanta de mal hu- mor el señor de Gofñi, el de Gue- salaz, o la Berrueza porque los godos le han robado sus rebaños, o porque se le ha indigestado la cena; pues toca el cuerno de caza para congrega a sus vasallos y los arma como puede. Cuando más pide auxilio a los señores comarca- nos... descende a tierra enemiga. Tala campos, saquea granjas...

(11) *El Ducado de Vasconia* ps. 64, 65, 66, 67.

(12) NAVARRO VILLOSLADA, F., *Amaya*. Madrid, 1879. T. I, p. 69.

(13) *Ibidem* T. I, p. 246

(9) *Ibidem* p. 204.

(10) *Ibidem* p. 177.

recobra el ganado con usuras... Con esto se le aplaca la ira, se le asienta el estómago y torna a su palacio" (14).

(Uriak)

Amaya'tik artutako itzak, Iru-
fiatzaz:

"Desde que Pompeyo erigió o fortificó la "buena ciudad (Iruña), de los imperiales romanos pasó a los bárbaros del norte sin que ni siquiera un día fuesen dueños los vascos de tan codiciado presidio" (15).

"...la inexpugnable ciudad que desde remotísimos tiempos mortificaba el orgullo de los vascos..." (16).

III T. 94 p.'an ere atzera itz egi-
tzen du. Eta nobela guztian arkitu
genezake beste ainbat itz berdiña
esaten dutela.

Calahorra, Ologitum
Victoriaco, Ondaribia:

I T. 6 p.'an eta II T. 422'an jar-
tzen duanez ere uri auek ere godoe-
nak ziran. Eta I T. 6 p.'an esaten
du euskaldunak etzutela uririk:
"...otras máquinas de batir no

eran necesarias, ...los montañeses no tenían más fortalezas que sus rocas y desfiladeros" (17).

(Mugak)

Mugetan ere ba-dago ezberdiñik:
"Dominaban los godos por un lado de las llanuras comprendidas entre las dos cadenas de montañas que arrancando de la parte superior del Ebro y separándose en Alava tornan cast a juntarse en la Buronda; y salvando con harto peligro tan angosto paso, llegaban los conquistadores a la cuenca de Pamplona, ciudad que constituía su principal presidio. Y por el lado opuesto, es decir, por la parte del Arga sefiáanse a las pingües riberas de este ría desde su desembocadura hasta aquella plaza, donde se unían entrambas curvas. (...) En el centro de ese círculo respiraban en libertad los sierras de Cantabria, de Urbasa y Andía, con los ricos valles que esmaltan sus laderas como vellones de un manto de armifio..." (18).

"El Ducado de Vasconia"n ez da berdin.

(14) Ibidem T. II, p. 89.

(15) Ibidem T. II, p. 74.

(16) Ibidem T. I, ps. 6, 7.

(17) ESTORNES LASA, B., *El Ducado de Vasconia*. Zarauz, Icharopena, 1959, p. 60.

(18) NAVARRO VILLOSLADA, F., *Amaya*. Madrid, 1879, T. I, p. 2.